

N-12

astola

ikerketa eta historia

DURANGALDEKO URTEKARIA • 8.zk 2014 • 5€

Erlojugileak eta Durangoko nahiz Durangaldeko erloju publikoak

Erik Arévalo

Txelu Angoitia

ERLOJURIK gabeko mundua imajinatzea ezinezkoa egiten zaigu. Gizakiak betidanik izan du denbora neurtzeko premia; oinarrizko zatiketarik, gaua eta eguna bereizten; zatiketa konplexua-goetara, denbora urte, hilabete, aste, egun, ordu, minutu eta segundoetan banatzen.

San Agustin, Elorrio

Denbora era askotara neurtu daiteke. Gaur egun denok bizi gara iratzargailuen menpe, eskumuturreko erlojuen eta telefono mugikorretako erlojuen esanetara. Orain elizetako dorreetako erloju handiei erreparatu ere ez diegu egiten ia-ia. Antzina, ordea, herria harro sentitzen zen beraien bizimoduari erritmoa jartzen zieten aparatu hauetat.

Makina haiek asmatu arte, eguzki-, ur- eta harea-erlojuak erabili zituzten. Zoritxarrez, metodo haiek gora behera handiak izaten zituztenez, denbora era zientifiko eta matematikoago batean neurtzeko premia sortu zen. Erloju mekanikoak ekarri zuen arazo haren konponbidea. Ez dakigu noiz asmatu zuten, baina badakigu XIII. mendearen azkenaldian asko hedatu zela. Erljio-kongregazio batzuetan batez ere, otoiitz-orduak zehatz betetzeko erabiltzen zuten.

Garaiko teknologia eta kultura alorretan beste hainbat aurrerapen bezala, Italian sortu ziren lehenengo erlojuak. Iberiar Penintsulako katedral garrantzitsuenetan XIV. mendearen amaieran hasi ziren jartzen erloju mekanikoak (Toledon 1366an, Tortosan 1378an, Sevillan 1380an, Burgosen 1385ean, Bartzelonan 1393an). Esferarik gabeko makina itzelak ziren, uanean-uean kanpai-hotsa sortzeko diseinatuak. XVI. mendean murgildu arte ez zen asmatu ordua adierazteko orratzik; eta minutu-orratza XVII. mendeko asmakizuna da.

Erloju mekaniko handien gorakada XV. mendearen amaieran iritsi zen, eta XVI. mende osoan iraun zuen. Erlojugileak asko ugaritu ziren eta herri nahiz hiri askotan dorreak eraiki zituzten, erloju handia ipintzeko. Orduetik aurrera herrien artean lehia antzeko bat sortu zen, zeinek erloju hobea eta dorre handiagoa eta ederragoa egin.

Este reloj
 se ha construido
 y colocado á expensas
 de D.^o José de
 Ortúeta, hijo de la
 casa de Aguirre

60
 55
 50
 45
 40
 35
 30
 25
 20
 15
 10
 5
 0

Roy
 Fran.^o de Paula
 Victoria
 1808

DORRE-ERLOJUA EUSKAL HERRIAN

Badirudi erlojua berandu iritsi zela Euskal Herrira. Aipamenik zaharrenak Gasteizera eramango gaitu, han 1428az geroztik behintzat ba omen zeukaten erloju bat. Gasteizko Udal Agiritegi Historikoko aipuak honako hau dio: *“a Francisco relojero y a Martin de Betolaza herrero, 200 mrs. por la guarda del reloj que les finca por recibir deste año”*. (MARTÍN LATORRE, 1999)

Bizkaian XV. mendearen amaieratik gutxienez bazeuden erlojuak. Agirietako aipamenik zaharrena 1507koa da, Xemeingoa (Markina). Beste agiri batzuek erloju zaharragoak aipatzen dituzte. Urduñan, esate baterako, 1535eko urriaren 7ko suteak hondatu egin zuen herriko erlojua. 1546an Pedro de Marigortak erloju berria egin zuen Lekeitioko Andra Mari elizaren kanpandorrerako, erloju zaharra zegoen lekuan jartzeko.

Erlojuak behar zirela argi zegoen, baina erlojuak makina oso garestiak ziren. Batzuetan elizateek ez zeukaten erlojua ordaintzeko adina dirurik. Kontuak kontu, XIX. menderako Bizkaiko ia parrokia guztiek bazeukaten erloju bat dorrean.

 Mallabia

DURANGOKO ERLOJU PUBLIKOAK

la ziurtzat jo dezakegu Durangoko lehenengo erlojua Andra Marikoa izan zela, XVI. mendearen hasieran edo beharbada lehentxoago ipinitakoa. Durangoko Udal Agiritegian herriko erlojuei buruzko lehenengo aipamena 1553koa da. Andra Mariko erlojua herriko erloju bakarra izan zen, harik eta ia 200 urte berandua-goa Santa Anako dorrean beste bat jarri arte

Aipamena honako hau da: “Se ordena al mayordomo de la iglesia de Santa María se encargue de cerrar las ventanas de la torre y del reloj”. (LA-1 FOL. 18-21) Hala ere, ez dakigu noiz ipini zen, 1554ko martxoaren 11ko sute ikaragarriak herri osoa kixkali zuelako. Sutearen ondorioz ia eraikin guztiak hondatu ziren, bat izan ezik: Andra Mari eliza. Erlojua erre ez arren, Udal Agiritegiak sua hartu zuen eta gaur ez da sutea baino lehenagoko ia dokumenturik kontserbatzen.

Hurrengo 180 urteetan aipamen ugari dauzkagu; erlojuaren konponketei buruzkoak, eta batez ere erlojuaren arduradunaren izendatzeari eta soldatari buruzkoak. Eginkizun horri buruzko lehenengo aipamena 1567koa da. Bertan Juan Alzagak (erlojugile, afinatzailea edo sarrailagile bezala izendatua) erlojuaren ardurua hartu zuela diosku, 35 urtez aritu zen lanbide horretan. Bere ondoren Juan Fernandez Betolaza heldu zen, lan horretan 41 urte eman zituela.

“Herriko erloju publikoen arduradun” kargua Udalak izendatzen zuen eta urtero berritzen zen. Erlojua zaintzearen truke arduradunak soldata irabazten zuen; eta piezaren bat konpontzen edo aldatzen bazuen, gehigarri bat ematen zioten. Erlojuaren arduradunak edo “afinatzaileak” erlojua zaindu eta orduan jartzen zuen; erloju mekanikoak sarritan atzeratzen eta aurreratzen baitziren.

Egun batetik bestera minutuetako aldega egon zitekeen. Erloju-konpontzailea ez zen izaten beti erlojugilea edo lanbide hori ikasitakoa. Batzuetan “erlojugile maisuak” aipatzen dituzte, bai; baina beste batzuetan “errementariak”, “sarrailagileak”, “errementari eta armagin ofiziala” eta antzeko lanbideak ere aipatzen dituzte. Hori zela eta, batzuetan erlojuak matxura izaten zuenean, kanpoko konpontzailearen bati deitzen zioten. Orduko tresnak handiak eta garestiak ziren, eta sarritan konpondu behar izaten zituzten. Mantenu-lanak behin eta berriro egiten zizkieten. Egin behar... Piezaren bat apurtzen zen bakoitzean makineria osoa geratzen zelako.

1734. urtera egingo dugu jauzia, urte hartan Andra Marirako erloju berria erostea erabaki baitzuten. Bilbon bizi zen Pedro Francisco de Godar frantziarrari egin zioten eskaria. Erloju berria Andra Mariko dorrean ipini eta zaharra udaletxean gorde zuten. Handik lau urtera, zaharra konpontzera eraman zuten eta Santa Anako eliza egin berriaren dorre ikusgarrian ipini zuten. Gauzak

 Andra Mari, Durango

horrela, erloju berria eliza nagusian dago; eta zaharra, Santa Anakoan (beste 130 urte egin zituen han).

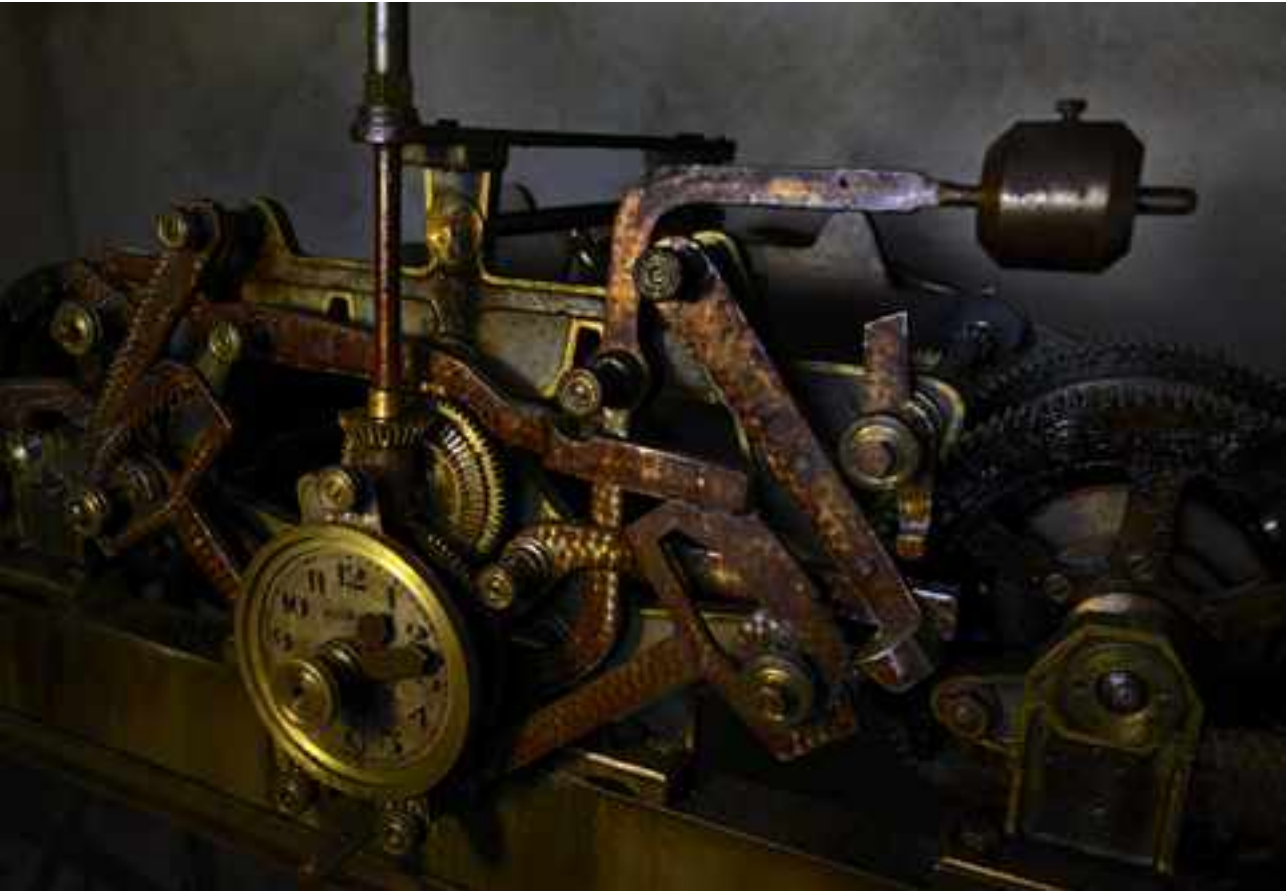
Bizkaiko Foru Agiritegi Historikoan, Korrejidorearen agiritegian, Godar erlojugileari buruzko aipamen bat aurkitu dugu. 1735eko auzi baten berri ematen du.

Pleito ejecutivo promovido por Pedro Francisco Godard, maestro relojero, residente en Bilbao, contra la villa de Durango, sobre el pago de un reloj de campana que les vendió.

Los fieles de Durango alegan que se le retiene el dinero por los quince días que Godard y su cuadrilla estuvieron en la posada.
(JCR1762/012 – 1735)

Hurrengo azpimarratu behar den data 1753. urtea da, Guillermo de Pradak orduantxe hartu zuelako herriko erloju-konpontzaile kargua. Orduan agertu zen Prada-Iparragirre familia. Guillermok 24 urte eman zituen lan hartan, harik eta 1777an hil arte. Bere seme Rokek hartu zuen haren lekua. Handik 27 urtera hil zen Roque (1804an) eta orduan bere iloba, Mateo Eustaquio Iparragirre, jarri zen bere ordeaz.

1822ko uztailaren 29an, gobernu liberalaren tropen eta Fernando VII.a aldeko errealdisten arteko borroka batean, erregearen aldekoek sua eman zioten Andra Mariko elizaren dorreari, liberal batzuk hantxe ezkutu zirelako. Nahiz eta liberalak errenditu, dorrea osorik erre zen; barruko egitura, kanpaiak eta erlojua galdu zirelarik.

 Andra Mari, Durango

Erlojurik ez zegoenez eta Durangon ospe handiko erlojugile-familia bat bizi zenez, beraiei eskatu zitzaien erloju berria. Mateo Eustaquio Iparragirrek eta osaba Juan Antonio Iparragirrek egin zuten erloju berria 1822an. Erloju hark 1980ko hamarkadara arte iraun zuen, harik eta elektronikoak ordezkatu zuen arte.

Erlojugile haien ospea bikaina zenez, lana erremata publikoan ipini beharrean, beraiei zuzenean eman zieten. Garaiko dokumentazioak dioenez: "...propusieron (los Iparraguirre) ejecutar un reloj de toda satisfacción con arreglo al modelo que se mira a esta escritura, y de las circunstancias que se expresan por la cantidad de ocho mil reales y dichos señores (el ayuntamiento) admitieron la propuesta al considerar la acreditada habilidad de los proponentes en el arte, y los inconvenientes que podía haber en sacar a remate, porque este (el reloj) podía recaer en sujeto de menos inteligencia que los

susodichos y la obra no sería tan solida y buena". (VV. AA. 1986)

Iparragirretarrek 8.000 errealeko erlojua egin zuten. Diru kopuru hari beste 50.000 erreale gehitu behar zaizkio, 1822ko sutearen eraginez beste lan batzuk ere egin behar izan zirelako (egurra eta harria txukundu, kupula konpondu eta kanpai berriak egin).

Mateo Eustaquio Iparragirre handik 24 urtera hil zen, Durangoko erloju publikoen ardurari 42 urtean eutsi ondoren. Bere ordezkari Juan Pedro Mekola ipini zuten arduradun, eta bi urteren ondoren Jose Gastaka, beste bi urtez. Horien atzetik Paskual Iparragirre etorri zen, 1850etik 1864ra lanean arituz, eta berarekin 110 urte baino gehiagoko ziklo bat amaitzen da, zeinean Prada-Iparragirre familiak bere ardurapean eduki zituen Durangoko erloju publikoak.

Andra Mariko dorrea, Durango

Hurrengo begirada 1871. urtearen inguruan jarriko dugu. Urte hartan Andra Mariko erlojua konpontzea eta berri bat egitea eskatu zitzaion Candido Isasmendi erlojugile bilbotarrari. Antzaenez, Isasmendiren lana atzeratu egin zen, hala ere, 1872an erloju berria ipini zuten Santa Ana elizan. Urte berebean esfera berri bat jarri zuten Andra Mariko elizan, Kurutziaga kalearen aldera (aurreko esfera bakarra alde zaharrera begira jarrita zegoen).

Harrez gero, konponketaren bat kenduta, ez du aldaketa handirik jasaten. 1937ko borbardaketa latzak ere ez zion kalte konponezinik eragin.

XX. mendeko 80ko hamarkadan herriko bi erloju handien ordez erloju modernoagoak jartzea erabaki zen. Santa Anakoa 1985ean ordezkatu zen, erloju berria Gasteizko Murua enpresak egin zuelarik. Momentu horretan jaitsi zen kanpaien mailatik, gaur egun ikusi dezakegun dorre erdira. Aldaketarekin betirako galdu zen 1871ko erloju zaharra.

80ko hamarkadaren azken urteetan Andra Marikoa kendu eta erloju elektronikoa ipini zenean ordea, zaharra gorde eta konpondu egin zen. Handik urte batzuetara ikusgai ipini zelarik elizaren kanpoaldean.

Durangoko erlojuen azkenengo aldaketa Santa Anan izan da, 2005tik erlojuaren esfera eta kanpai-doinuak aparatu txiki, moderno eta elektronikoko batek kontrolatzen ditu. Bestalde, Muruak egindako erloju elektromekanikoa Santa Anako kanpandorrean ahaztuta dago gaur egun.

DURANGOKO ERLOJUGILEAK

Durango harro egon daiteke XVIII. eta XIX. mendeetan erlojugintzak herrian izandako garrantziaz. Gurasoek lanbidea semeei irakasten zieten, ospe handiko familiak zeuden herrian: Pradatarrak eta Iparragirretarrak esate baterako.

Durangon Prada familia nabarmentzeko modukoa da. Guillermo de la Prada 1753an hartu zuen Durangoko erloju publikoen ardura. Baliteke frantziar jatorriko errementaria edo erlojugilea izatea. Bera izan zen familiako lehena; baina senide guztien artean guztira 111 urte egin zituzten Durangoko erlojuak konpontzen (1864. urtera arte). Erlojuak konpondu ez ezik, berriak ere egiten zituzten. Guillermoren semea, Roque de la Prada, ospe handiko erlojugilea izan zen; besteak beste Bilboko San Antonio Abad elizako erlojua (1785) eta Lekeitioko Andra Mari elizakoa (1786) berak egin zituen. Horiez gain, Gasteizko Kolejiatako erlojua (1801) ere berak egin zuen. Zoritxarrez, 1856an dorreak su hartu eta erlojua hondatu egin zen.

1786an Roque atzerrira joan zen lanbidez gehiago ikastera, "a expensas de la Real Sociedad Basconga-

da de Amigos del País va a realizar un viaje a Reinos Extraños en vistas a mejorar su ciencia". Momentu horretan Lazaro Iparragirre, Rokeren koinatua, izendatu zuten haren ordezkari gisa Durangoko erlojuen arduradun.

Iparragirretarrak (Juan Antonio eta Lazaro anaiak) garai hartan etorri ziren Berastegitik Durangora. Lazaro Iparragirre eta Juana Antonia de la Prada elkarrekin ezkonduz, Prada eta Iparragirre familiek bat egin zuten. Gero, bikoteak Mateo Eustaquio eta Pascual Mateo semeak ekarri zituen besteak beste, biak erlojugileak.

Aipagarria da Lazaro Iparragirrek hainbat erloju egin zituela: 1795ean Abadiñoko San Trokaz elizakoa (desagertutakoa), Andoaingo San Martin Tours parrokiakoa (1798) eta Ubideko San Juan Bautista elizakoa (1800).

Juan Antonio Iparragirre anaiak honako erloju hauek egin zituen beste batzuen artean: Zaldibarko San Andres elizakoa (1807), Ibarrangeluko elizakoa (1811), Ereñoko San Migelekoa (1817), Eako San Pedrokoa (1818) eta, denen artean aipagarriena, Durangoko Andra Mari elizakoa (1823) (azken hau Mateo ilobarrekin batera).

DURANGALDEKO ERLOJUAK GAUR EGUN

Municipio	Ubicación	Año	Constructor	Tipo	Estado
ABADIÑO	Iglesia de San Trokaz	1795	Lázaro de Iparraguirre	Mecánico	Desaparecido
		1956	Murua	Electromecánico	Desaparecido
		c.1980	Marca Tempora	Electrónico	Funcionando
ATXONDO	Iglesia de Arrazola	1882	Francisco de Paula Abaitua	Mecánico	Expuesto
		1997	Empresa Bodet	Electrónico	Desaparecido
		2008	Empresa Bodet	Electrónico	Funcionando
	Iglesia de Axpe	c.1900	Hijos de Murua	Mecánico	Abandonado
		2005	?	Electrónico	Funcionando
BERRIZ	Iglesia de San Juan Evangelista	1807	Juan de Zugasti	Mecánico	Desaparecido
		1995	?	Electrónico	Funcionando
	Ermita Andikona	1882	Estebán Echebaster	Mecánico	Desmontado
DURANGO	Iglesia de Santa María de Uribarri	<1553	?	Mecánico	Desaparecido
		1738	Pedro Francisco Godar	Mecánico	Desaparecido
		1823	Juan Antonio de Iparraguirre y Mateo Eustaquio de Iparraguirre v Prada	Mecánico	Expuesto
		1983	Marca Seofycontrol	Electrónico	Funcionando
	Iglesia de Santa Ana	1738	?	Mecánico	Desaparecido
		1872	Cándido Esasmendi	Mecánico	Desaparecido
		1985	Murua	Electromecánico	Abandonado
		2005	Marca Tempus	Electrónico	Funcionando
ELORRIO	Iglesia de la Purísima Concepción	<1634	?	Mecánico	Desaparecido
		1825	Mateo Eustaquio de Iparraguirre	Mecánico	Desaparecido
		1844	Juan de Zugasti	Mecánico	Desaparecido
		1995	?	Electrónico	Funcionando
	Iglesia de San Agustín	c.1900	Perea	Mecánico	Abandonado
		2000	?	Electrónico	Funcionando
ERMUA	Iglesia de Santiago Apóstol	1772	Charles Penton	Mecánico	Abandonado
		1970	Murua	Electromecánico	Desaparecido
		c.2007	?	Electrónico	Funcionando
GARAI	Iglesia de San Miguel Arcángel	1857	José de Izaguirre	Mecánico	Desaparecido
		c.1970	Murua	Electromecánico	Abandonado
		2009	Marca Bodet	Electrónico	Funcionando
IURRETA	San Miguel	2003	?	Electrónico	Funcionando
MALLABIA	Iglesia de Santa María	1970	Murua	Electromecánico	Funcionando
	Ermita San Pedro	<1940	?	Mecánico	Desaparecido
MAÑARIA	Iglesia de Santa María	1818	Mateo Eustaquio de Iparraguirre	Mecánico	Abandonado
OTXANDIO	Iglesia de Santa Marina	1858	Juan Franciso de Abaitua	Mecánico	Funcionando
ZALDIBAR	Iglesia de San Andrés Apóstol	1807	Juan Antonio de Iparraguirre	Mecánico	Desaparecido
		1981	Murua	Electromecánico	Desaparecido
		2001	Marca Bodet	Electrónico	Funcionando

Mateo Eustaquiok Mañariko Andra Mari elizako erloju egin zuen 1818an. Erloju hura geldirik eta bertan behera utzita dago dorrearen barruan. Durangoko Andra Mariko erloju ederraz gain, Elorrioko Sortzez Garbiaren basilikakoa ere berak egin zuen 1825ean.

Bere anaia Pascual Mateo Iparragirre Prada izan zen familiako azkenengo erlojugilea. Beste erloju batzuen artean honako hauek egin zituen: Ugaoko San Bartolome elizakoa (1831) eta Sopuertako San Martin elizakoa (1850).

 Mallabia

 Mateo Mancisidor, bere dendaren atarian. Bera hasi zen erlojuak egiten XIX. mendean eta gaur egun, Durangon jarraitzen dute Mancisidortarrek.

DURANGALDEKO ERLOJUAK, ATZO ETA GAUR

Guk dakigula Durangaldeko 17 dorretan 39 erloju egon dira guztira; 20 mekaniko, 6 elektromekaniko eta 13 elektroniko. Taulan ikus dezakezuenetz, mekaniko 1, elektromekaniko 1 eta 12 elektroniko baino ez dira geratzen martxan. Besteak desagertu egin dira batzuetan (16 erloju) eta bertan behera utzi dituzte beste batzuetan, dorrearen barruan (7erloju, Andikoakoa barne). Jendeak ikusteko moduan 2 baino ez daude.

Desagertutako erlojuei buruz beste ideia bat ere aipatu behar da: "Relojería Pública en Vizcaya" iburuan ikusi dezakegunetz, desagertuetatik 7 dorrean eta martxan zeuden 1985ean; Abadiñoakoa (1956), Berrizkoa (1807), Durangoko Santa Anakoa (1872), Elorriokoa (1844), Ermukoa (1970) eta Zaldibarkoak (1807 eta 1981).

Aipagarria da baita ere beste 7 martxan zeudela. Gaur egun erloju horiek geldirik edo baztertuta daude, nahiz eta ez desagertu. Hauek dira: Arrazolakoa (1882), Axpekoa (1900), Andikoakoa (1882), Durangoko Andra Mariakoa (1822), Elorrioko San Agustinekoka (1900), Garaikoa (1970) eta Mañarikoa (1818).

Penagarria da makina hauek zelako egoeran dauden ikustea, gure herrietako ondarea dira eta jendeari bizkarra ematen daude, dorreen barruan bertan behera utzi eta ahaztuak. Ezin gaitzeko jada desagertu direnengatik arduratu, baina dauzkagunak zaindu egin beharko genituzke behintzat. Gure ondare industrialak txatartzat hartzen dugu askotan, gure iraganaren lekukoa dela ahaztuz.

Erloju mekanikoetatik bik baino ez digute oraindik ordua ematen. Noiz arte? Arduradunak zaintzen dituen bitartean, orratzak martxan ibiliko dira eta kanpai-hotsa pun-

tuan entzungo dugu. Horretarako, ordea, garbitu egin behar dira, koipea eman, doitu, pisuak igo eta abar. Lan hori egiten duen pertsonak agur esaten digun egunean, erlojuak gelditu egingo dira eta inork ez du jakingo zer egin tramankulu horiekin. Baztertuta geratuko da, eta kanpaiak eta erloju orratzak berririo martxan jartzeko, aparatu elektroniko berri batengatik ordezkatu izango da, erlojugile bati deitzea baino eraginkorragoa, eta batez ere merkeagoa dena.

Erik Arévalo

Historialaria